

MÂTÜRÎDÎ DÜŞÜNCE
VE
MÂTÜRÎDÎLİK LİTERATÜRÜ

Editörler:

Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit AKPINAR
Doç. Dr. Recep TUZCU
Arş. Gör. Aslı MENEKŞE

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İMAM MÂTÜRÎDÎ UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

Kitap Adı:	MÂTÜRİDÎ DÜŞÜNCE VE MÂTÜRİDİLİK LİTERATÜRÜ
Editörya:	Mâtürîdî Araştırmaları: 2 Dr. Öğr. Üyesi M. Raşit AKPINAR Doç. Dr. Recep TUZCU Arş. Gör. Aslı MENEKŞE
Kapak & Mizanpaj:	Duran AYDOS
ISBN:	978-605-64761-3-6
Baskı & Cilt:	Step Ajans Matbaa Ltd. Şti. Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar/İstanbul Tel: 0212 446 88 46 Sertifika No: 12266

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İMAM MÂTÜRİDÎ UYGULAMA
VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ÖNSÖZ YAYINLARI

Adres: İstoç 17. yol Sokak 16. Ada No: 97/99
Bağcılar/İstanbul

İletişim: +90 212 659 30 03
+90 533 427 94 98
+90 506 101 88 34

İSTANBUL 2018

Bu eserde yer alan makalelerin bir kısmı, Selçuk Üniversitesi İmâm Mâtürîdî Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 14-15 Eylül 2018 tarihinde Konya Beyşehir'de gerçekleştirilen Uluslararası İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Literatürü Sempozyumunda sunulan bildiriler arasında seçilmiştir. Eserin tüm yayın hakları Endülüs Yayınları'na aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın bir kısmı veya tamamı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

Mâtürîdî Çağında Türkistan

Mehmet AZIMLİ^{1*}

Giriş

Bu bildirimizde İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı asırdaki siyasî coğrafyayı panoramik olarak göstermek istiyoruz. İmam Mâtürîdî'nin yetiştiği çağ öncesi bölgedeki siyasî yapılanmaların onun fikir dünyasına etkisinin önemli olduğunu düşünüyoruz. İmam Mâtürîdî öncesi siyasî yapıyı izah ettikten sonra onun vefatı sonrası oluşmuş siyasî yapılanmalardaki onun etkilerini sunacağız ve bildirimiz bu minval üzere olacaktır.

Mâtürîdî Öncesi İslâm Dünyası ve Türkistan

Miladî 660 yılında kurulan Emevîler, İslâm tarihinin en büyük coğrafyasına sahip bir imparatorluk olmalarına rağmen en kısa sürede (90 yıl) yıkılan devlet ünvanına sahiptir. Bunun genel sebebinin çölden gelen birikimin başka coğrafyalarda dayatılmasıdır dersek yanlış söylememiş oluruz.² Arap kültürünü her gittikleri yerde dayatan bu algı özellikle doğuda iş birliğine giden Fars-Türk organizasyonu diyebileceğimiz Abbâsî devrimiyle yerle bir edildi.

Miladî 750 tarihinde kurulan Abbasîler ise İslâm'ı kabullenmiş diğer milletlerin (Fars-Türk) etkisinde hayat sürmüş bir devlettir. İlk yüzyılı muktedir halifeler³ dönemi iken 850'den başlayan ikinci yüzyıl ise Türk

1* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mehmetazimli@hotmail.com.

2 Mehmet Azimli, *Babek- Bir Direnişçi*, Konya 2013, 41-60.

3 Adem Apak, *Abbasiler Dönemi*, İstanbul 2011.

komutanların hakimiyet kurdukları bir dönemdir. Bu süreç 945'teki Fars kökenli Büveyhilerin hakimiyetine kadar sürer.⁴ İşte konu edindiğimiz Mâtürîdî bu ikinci Abbâsî dönemde yaşamış bir bilginimizdir. Emirü'l-Umeralıkla (M.935-945) sonuçlanacak bir süreçtir.

Bu dönem Halife ile komutanlar arası hakimiyet mücadelelerin yoğunlaştığı süreç olduğu için devlet uçlardaki bölgelerle pek ilgilenememiş ve sonuçta merkezi otoritenin etkisi kalmayan bölgeler yavaş yavaş devletten kopmaya başlamıştır.⁵ Nitekim bu sebeple İran ve Ortaasya coğrafyasında yerel güçlerin birbiriyle mücadelesi ortaya çıkmış ve Abbâsîler iç karışıklıktan dolayı buralarla ilgilenememiştir. Büveyhiler bu boşluktan faydalanıp yüzyıllık bir Şii hanedanlığını (945-1055) Bağdat'ta tesis etmişlerdir.⁶ Bu süreçte Maverannehir bölgesi bir anlamda merkezi gücün baskısından kurtulmuş bir serbestiyet yaşıyordu. Bu sebeple Şiilik etkisine girmede.

Mâtürîdî'nin Hayatı (852-944)

Abbâsîlerde Türk komutanların hakim olduğu süreçte yaşayan Mâtürîdî'nin adı Ebu Mansûr Muhammed b. Mahmud el-Hanefî Ale-mü'l Hüda el-Mütekellim el-Mâtürîdî es-Semerkindî şeklindedir. Doğum yeri, bu gün itibarıyla Özbekistan'ın Semerkand şehri yakınındaki Mâtürîd köyüdür.⁷ İmam Mâtürîdî'nin doğum tarihi hakkında ihtilaf varsa da m. 862'de vefat eden eden hocası Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'den ilim tahsil edebilmesi için tahminen m. 852'de doğmuş olabileceği düşünülmektedir.⁸ Bu onun Eş'arî'den (d. 260/874) önce dünyaya geldiğinin göstergesidir.

İmamü'l-Mütekellimin, İmamü'l-Huda, Musahhih⁹ gibi ünvanlarla anılan Mâtürîdî, Semerkand'ın ünlü Çâkerdîze Mezarlığı'na defnedildi. Arkadaşı ve öğrencisi Hakîm es-Semerkindî mezar taşına şu anlamda

4 Mehmet Azimli, *Abbâsîler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)*, Dicle Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl,4 sayı, 2, Diyarbakır, 2002.

5 Nesimi, Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2002, 75.

6 Mehmet Azimli, *Ali Neslinin İsyancıları*, Konya 2013, 112.

7 Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*.

8 Abdulhamit Sinanoğlu, "İmam Mâtürîdî'nin Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Sorunu", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016/2, c. 15, sayı: 30, ss. 249-267.

9 Aydın Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni*, İstanbul 2007, 553.

bir ibare yazdırttı: “*Burası bütün hayatını ilme adayan, gücünü ilmin yaygınlaşması ve öğretilmesi yolunda tüketen, din yolundaki eserleri övgüyle anılan ve ömrünün meyvelerini devşiren kişinin mezarıdır.*” Barthold, 1920’de Semerkand’a yaptığı seyahatte Çâkerdize Mezarlığı’nda Mâtürîdî’nin türbesini gördüğünü kaydeder.¹⁰ Ancak bu mezarlık Soyvetler Birliği döneminde iskâna açılmış ve türbenin bulunduğu yer bir evin bahçesinde kalmıştır. 1991 yılında Semerkand’ı ziyaret eden bir grup Türk ilim adamı mezarını tesbit etmiştir.¹¹

Siyasî Ortam

Bilindiği gibi İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) tarihinde vefat etmiştir. Esasen bu tarih ilk Müslüman Türk devleti olarak addedilen (Volga-Bulgar Hanlığı istisna edildiği takdirde) Karahanlılar’ın da ortaya çıkış tarihidir.¹² Bu dönem doğuda Samaniler dönemidir. Mâtürîdî, Abbâsîler’in merkezî otoritelerinin oldukça zayıfladığı bir dönemde siyasî bakımdan hilâfete bağlı müstakil beyliklerden Sâmânoğulları’nın Mâverâünnehir’e hâkim oldukları devirde yaşamıştır. Yani Mâtürîdî bir anlamda adeta mantar gibi Müslüman-Türk devletlerinin kurulmaya başlayacağı çağın hemen öncesi yaşamıştır. Bu tarihten sonra batıya doğru oluşacak bu devletlerin inanç esaslarının belirlenmesinde ve “Şii yüzyılı” olarak kabul ettiğimiz X. Asrın kapatılmasında ve orta yol olarak niteleyebileceğimiz Ehl-i Sünnet’in İslâm dünyasına hakim olmasında temel direklerinden biri olmuştur diyebiliriz.¹³ Gerektiğinde bu yapı içinde sayılan fanatik gruplara karşı reddiyeler yazmayı da ihmal etmemiştir.¹⁴ Bu çağa Şii yüzyılı denmesinin sebebi, Batıda Fâtımiler, Hamdaniler, Doğuda Büveyhiler ve Karmatiler gibi devletlerin İslâm dünyasına hakim olmasından dolayıdır.¹⁵

Bu bağlamda Mu’tezile’yi iktidardan indirip Ehl-i Hadis’i dolayısıyla bir anlamda Ehl-i Sünnet’i iktidara taşıyan Abbâsî halifesi Mutevekkil döneminde doğmuş olan Mâtürîdî, o günlerdeki dini cereyanların tesiriyle çocukluğunu geçirmiş olmaktadır diyebiliriz.¹⁶ Şunu da rahatlıkla

10 bk. V.V. Bartold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, 95.

11 Ahmet Saim Klavuz’un sözlü aktarımıyla; Hayrettin Karaman, Bekir Topaloğlu ve Ali Özek gibi bir kısım bilim adamının gayretleriyle.

12 Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, 13.

13 Marshall G. S. Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, Çev; Heyet, İstanbul 1993, I, 268.

14 Usta, 554.

15 bk. Azimli, *Ali Neslinin İsyancıları*, 112 vd..

16 Mahmut Kırkpınar, “Mutevekkil”, *DİA*.

söyleyebiliriz ki; güçlü bir şekilde Bağdat'ı ele geçiren Büveyhilerin bir türlü doğuya doğru hakimiyet kuramamasında Mâtürîdi ve onun gibi ulemanın Maverâu'n-Nehir çevresindeki Sünnî temelli oturtmuş oldukları güçlü anlayışın olduğunu söylersek yanlış söylememiş oluruz. Büveyhi çağına bir de bu yönden bakmak gerekir. Nitekim bu düşüncenin mensupları bir yüzyıl ödünç olarak verdikleri halifeliğin merkezini 1055'te Büyük Selçuklular ile tekrar ele geçirip bu karışıklığa son vermişlerdir.¹⁷

“Çağdaş araştırmalarda Mâtürîdi'nin tefsir, kelam, fıkah ve usulü, mezhepler tarihi alanlarında önemli mevkiine rağmen gerek mezhepler tarihine dair eserlerde gerekse bibliyografik kaynaklarda ihmal edildiği belirtilmekte ve sonraki dönemlere çok az eseri intikal eden Eş'arî'nin mezhebinin yayılmasına karşılık Mâtürîdi'nin mâruz kaldığı bu ihmalle ilgili çeşitli sebepler ileri sürülmektedir. Bunlar arasında Mâtürîdi'nin hilâfet merkezi Bağdat'tan uzakta yaşamış olması, Arap tarihçileri tarafından kasıtlı olarak zikredilmemesi, siyasi iktidarla anlaşmazlık içinde bulunması sebebiyle Eş'arîler gibi devlet imkânlarından yararlanmamış olması, Eş'arîliğin Nizâmîye medreselerinde okutularak İslâm dünyasının her tarafına gönderilecek kimseler yetiştirilmesine mukabil Mâtürîdiliğin resmî eğitim kurumlarına girememesi, Eş'arîliğin Şâfiîler ve Mâlikîler gibi farklı kitleler tarafından benimsenmesine rağmen Mâtürîdiliğin sadece Hanefîler'e münhasır kalması, Mâtürîdiliğin akla daha fazla önem vermek suretiyle muhafazakâr ulemânın ve biyografi müelliflerinin ilgi alanı dışında kalması, Hanefî çevrelerinin bile Mâtürîdi'nin Ebû Hanîfe'nin otoritesini gölgelemesinden endişe etmeleri, eserlerinin dil ve üslup açısından problemliliği gibi bir dizi sebep kaydedilmektedir.”¹⁸

Samânîler (875-999)

Mâtürîdi'nin yaşadığı dönem hakim devlet olan Samânîler Fars-Türk ortaklığında bir devlet olarak karşımıza çıkar.¹⁹ Bu İslâm fetihleri sonrası ilk müstakil birliklerin başında gelir ve bundan sonrakilere öncülük etmiştir ve hakimiyetleri Horasan, Taberistan, Kirman ve Mâverâünnehir'e kadar genişlemiştir. Egemenliklerini kabul ettirmek için Sasanîler'in bir anlamda kültürlerini devam ettirdiler.

17 Merçil, 43.

18 Detay için bk. Şükrü Özen, “Mâtürîdi”, *DİA*.

19 Usta, 37.

İdari merkezleri Buhara, Semerkand ve Herat gibi kentler olmuştur. Sanat ve kültür alanında güçlü Fars kültürünü yaysalar da Türk bölgelerinin İslâmlaşmasına vesile oldular. Samanilerin gayretleri ile o dönemde yaklaşık 200 bin Türk İslâmiyet'e girdi. Türkler'in İslâm'a girişi gelecekte bölgeyi egemenlikleri altına alacak olan Gazneliler'in hızla güçlenmesine ortam hazırladı. Karahanlılar tarafından yıkıldılar.²⁰

İdil-Volga Bulgar Hanlığı (922-1236)

İslâm tarihinin ilk Müslüman-Türk devleti ünvanını almış olan İdil Bulgar devleti M. 922'de İslâm coğrafyasına kendi isteğiyle dahil olmuş bir devlettir. Almış Han, M. 920 tarihlerinde Abbasi Halifesi'ne din alimleri ve mimarlar göndermesi için müracaatta bulundu, ayrıca ismini de Emir Cafer b. Abdullah olarak değiştirdi. Halife Muktedir de bir heyet gönderdi. İçlerinde bu heyete kâtip sıfatıyla iştirak eden İbn-i Fadlan da vardı.²¹ Bu heyet, 921 yılında yola çıkmış ve 922'de Bulgar ülkesine ulaşmıştı. O tarihten sonra Bulgar ülkesi Abbasi halifelerine bağlı bir Müslüman Türk yurdu, Bulgarlar ise Doğu Avrupa'da Türk-İslâm kültürünün temsilcisi olmuşlardı. Dolayısıyla Bulgarlar, 922'de halifeye biat ile resmen Müslüman coğrafyasının içine dahil olan ilk Bağımsız Müslüman Türk devleti oluyordu. Bulgarlar bundan sonra İslâm Dünyası ile ilişkilerini geliştirdiler. Bulgar bölgesinden hacılar Bağdat yoluyla hacca gidiyorlardı. M.944'te Bulgar Hanı da Bağdat yoluyla hacca gidenler arasındaydı. Sonraki yıllarda Hazarlar'a bağlı olarak yaşadılar. Nihayet M. 1224'te Moğollar tarafından ortadan kaldırıldılar.²²

Farklı İslâm Algısı

Bu gün İslâm dünyasını yatay bir şekilde Çin'den Adriyatik'e kadar bölgede yayılan Türklerin arasında aşırı uçların (Hâricilik, Selefilik, Şiilik..) diğer topluluklara nispeten oluşmamasının ana etkenlerinden biri de İmam Mâtürîdî'dir. Onun değeri artık ortaya çıkmış ve tekrar değerlendirme safhasının başlaması zamanı gelmiştir.

Mâtürîdî, coğrafya farkının verdiği rahatlıkla, İslâm'ı bölgesinin getirdiği anlayışla yorumlamayı başarabilmiş bir bilgidir. Zaten bu

20 Aydın Usta, "Samaniler", *DİA*.

21 *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2010.

22 Yazıcı, 119.

bir ihtiyaçtır. İslâm su gibidir hangi kaba koyarsanız onun şeklini alır ama su özelliğini kaybetmez. Doğrusu da bu olmalıdır. Bedevî İslâm anlayışını Ortaasya'da dayatırsanız İslâm'ı evrenselleştiremezsiniz. Çöl şartlarının getirdiği sorunlar ve çözümleri başka coğrafyada dayatmak uygun değildir.²³

Bu duruma İmam Şafi'nin "Kavl-i Kadim, Kavl-i Cedid" örneğini verebiliriz. Coğrafya, tarih ve insan unsuru değişince öz ve çekirdek değişmemek şartıyla fetva ve İslâm algısı da değişmelidir. Bağdat'taki fetva Mısır'da geçerli değildir. İnsan, coğrafya ve tarih değişmiştir. Şu meşhur Mecelle maddesi bunu çok güzel bir şekilde açıklar; "*Ezmanın tağayyürü ile ahkâmın tağyiri inkâr olunamaz. (Zamanın değişmesiyle hükümler de değişir)*"²⁴ Bu tavır, sakallı Sırplar'a karşı ısrarla tıraş olan Bosnalıların durumunu çok güzel anlatmaktadır.

Şimdi bunun ilginç bir örneğini Mâtürîdî'den aktaralım;

Cennet Çadırları

Kur'an'daki cennet tasvirlerinde; Araplar için çok önemli olup güneşin yakıcı sıcağından koruyan çadır figürü²⁵ aslında Ortaasya'da yaşayan biri için hiç de cazip değildir.²⁶ İmam Mâtürîdî, Kur'an'daki altın bilezik ve takılardan bahseden ayetlerdeki²⁷ cennet tasvirlerinin anlamı konusunda şöyle der:

"Ayette süslenme altın, inci ve ipek elbise gibi şeylerle ifade edilmiştir. Hâlbuki bu dünyadaki hayatta altın, inci gibi süslerle süslenip ipek elbise giymek erkekler için hiç de uygun şeyler değildir. Ama Araplar bu tür ziynetleri çok sever. Bu yüzden de onlara yönelik cennet vaadi ve özendirme bu şekilde formüle edilmiştir. (Yine Kur'an'daki cennet vaadleri arasında zikredilen) büyük ve küçük çadırlar, odalar gibi şeyler de aynı kabildendir. Çünkü çadır gibi şeyler

23 Eserlerindeki birçok cümlelerin kuruluşuna, bilhassa bazı fiillerin bağlaçlarına bakıldığında Arapça gramere ayrıklığı yanında Türkçe gramere uygunluğu görülmektedir. Özen, "Mâtürîdî", DİA.

24 Ali Haydar Emin Efendi, *Düerü'l-Hukkam, Şerhi Mecelletü'l-Ahkâm*, 39. Madde, İstanbul, 1330.

25 Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an*, Ankara 2008, 33.

26 Bu konuda değişik örnekler için bk. Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Muhteva Tahlihi*, Adana 2016.

27 "Bunlar, Adn cennetlerine girerler. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler, oradaki elbiseleri de ipektir." Fatur, 33.

ancak yolculuk sırasında, zaruret halinde veya evin bulunmaması ya da kalacak yer sıkıntısının olması gibi durumlarda kullanılır. Evde kalma imkanı olduğunda yahut mesken bulunduğu çadır gibi şeyler kullanılmaz. Ne var ki Araplar çadırda kalmayı sever ve hatta eve tercih eder. İşte bu yüzden çadır da cennet vaadleri arasında zikredilmiştir.²⁸

Başka bir ifade ile söylersek; cennetin serinliği ve ırmaklar; sıcaktan bıkmış, suya hasret Araplar için çok anlam ifade etse de bir Sibiryalı veya dört mevsim yağmurdan bıkmış bir Karadenizli için hiç de cazip değildir. Bu durumda yapmamız gereken; Kur'an'ın yerel ifadelerinden evrensel anlayışlar çıkaracaksa bu gerçekliği göz önünde tutmalıyız. Değilse "Kur'an'ı tarihe gömmе"²⁹ şeklindeki "literalci" anlayışın kurbanı olabiliriz.³⁰

Bu çok önemli bir çılgıktır. Buna tabi olunsaydı bu gün buralarda olmazdık. Ne DAESH olurdu. Ne Taliban ne de Boko Haram. Afrika sığında kadınlara ayaklarını kapatmalarını dayatan bir anlayış geliştirdi.

Meleklerin Yardımı

İmam Mâtürîdî'nin orijinal yönlerinden bir diğerini de şöyle aktaralım; İmam Mâtürîdî, meleklerin yardımının gelmesinin Enfal 44'e uygun olmadığını, bu ifadenin kalpleri rahatlatmak için olduğunu aktarır.³¹ Mâtürîdî, bu konuda Ebu Bekir Esam gibi bazı bilginler dışında ilktir.

Bazen Mâtürîdî'ye muhalefet eden Razî, yaklaşık 3 asır sonra devam ettirmiş. Razî (M. 1208) ayetlerde bahsedilen yardımın moral desteği, güven duygusu ve orduya bir zafer müjdesi anlamında olduğunu, yoksa meleklerin savaşa bizzat katılmadıklarını, ayetteki esas anlamın bu olduğunu belirtir.³²

28 Mâtürîdî, *Tevîlatü Ehli's-Sünne*, Beyrut 2005, VIII, 490.

29 Günümüzde bu tabir kendilerini "evrenselci" olduğunu niteleyenler tarafından "tarihselci" ifadesiyle suçladıklarına yönelik kullanılan bir tabirdir. Oysaki çok garip bir ironidir ki; evrenselci olduğunu iddia eden kesimler, ayetleri literal değerlendirerek tarihe hapsederlerken, tarihselci diye suçlananlar ise ayetlerin nazil olduğu zeminin şartlarını düşünerek evrensel hükümler çıkarma çabası içinde oldukları gözlenmektedir. Suçlama ile sonuç arasında farkında olmadan ilginç bir çelişki çıkmaktadır.

30 Mehmet Azimli, *Cahiliyye'yi Farklı Okumak*, Ankara 2015, 21.

31 bk. Ebu Mansur Maturidi (M. 944), *et-Tevîlat*, Haz. Ahmet Vanlıoğlu, Kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul 2005, VI, 178.

32 Fahrettin Razî, *Tefsir-i Kebir*, çev. Heyet, Ankara 1990, VII, 54.

Mâtürîdî Sonrası Türkistan

İmam Mâtürîdî sonrası Türkistan bölgesinin siyasî yapılanması bize İmam Mâtürîdî'nin bölgedeki etkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Çünkü aşırı uçların ortadan kaldırılmasında onun etkisinin görülmesi ancak bu kıyaslama ile mümkün olabilecektir. Kurulan devletler ve fikri anlayışları bunun göstergesidir. Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular. Bu devletler öncelikle Sünnî paradigmayı savunmuşlardır. İtikadi anlayışları Mâtürîdîliğin bölgedeki etkisine uygundur. Selçukluların Nizamiye medreselerinde Eş'arîliği önceleme bile buna ket vurmuş değildir. Adeta ikiz kardeşi gibi bölgede Şiiğin yayılmasını durdurmuştur. Ayrıca Mâtürîdî düşünce Ortaasya'da önemli kanaat önderi ve bilge kişisi Hoca Ahmet Yesevî'nin (1093-1166) çalışmalarına ortam hazırlamıştır.

Karahanlılar (945-1212)

Milâdî 840'da Bilge Kül Kadir Han tarafından kurulan Karahanlılar Devleti, Türkistan ve Mâverâünnehir civarında yayılmıştı. Liderlerinden Satuk Buğra Han'ın M. 945'te İslâm'ı kabul etmesi devletin tarihinde yeni bir sayfa açmış ve Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip, Hoca Ahmet Yesevî, Edib Ahmet Yükneki gibi Karahanlı sahasında Sünnî algıyla izdüşümü bulunan eserlerin üretilmesini sağlamıştır. Bu süreçte Türklerden 200 bin çadırılık bir grubun İslâmiyeti kabul ettiği aktarılır.³³

Gazneliler (963-1176)

Ehl-i Sünnet'in en bariz savunucularından biri olarak tarihte yer alan Gaznelîler Fâtîmîler'in Şiilik tekliflerini reddettiği gibi³⁴ Şii Bûveyhi baskısında yaşayan Sünnî Bağdat halifesine de en büyük desteği vermekten çekinmemiştir. Ayrıca günümüzde Pakistan, Hindistan ve dolayısıyla devamında Malezya, Filipinler ve Endonezya gibi coğrafyaların Sünnî İslâm algısına girmesinde en büyük sebeptir diyebiliriz. Bu Mâtürîdî düşüncenin bölgedeki etkisi ve şiiğin yayılmasına vurduğu darbedir dersek yanlış olmaz. Mahmut, kendisi Hanefî fakihî sayılabilecek derecede dini eğitimi güçlü, hafız biriydi. Sünnîliğin bayraktarlığını yapacak, halifeyi Bûveyhiler'e karşı destekleyecek ve Fâtîmîlerin tekliflerini reddedecekti.³⁵

33 Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*.

34 Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*.

35 Yazıcı, 181.

“Mâtürîdî sonrası Eş’arîliğe nazaran neden güney hattında çokça yayılamadığının sebebi sorgulanırsa bunun Mâtürîdî’nin yaşadığı bölgenin çeşitli istilâlara mâruz kalıp dinî eserlerin tahrip edilmesi, ayrıca Mâverâünnehir’in Bağdat, Basra ve Kûfe gibi ilim ve kültür merkezlerinden uzakta olmasının eserlerinin ihmal edilmesindeki etkisinin göz önünde bulundurulması önemlidir. Ayrıca Bekir Topaloğlu’na göre bu ihmalin temelinde muhaddislerle fakihlerin Mâtürîdî’nin görüşlerini Mu’tezile’ye yakın kabul etmelerinin yatması kuvvetle muhtemeldir.”³⁶ Bence bu çok önemli bir tesbittir ve Mu’tezile düşerken yükselen Ehl-i Hadis’in bu harekete iyi bakmaması gayet normaldir.

“Kelam ilminde imam olarak kabul edilen Mâtürîdî, Eş’arî’den önce batıniyye gibi mezheplere karşı mücadele etmiştir. Mâtürîdî, ilmî çevresiyle beraber Mâverâünnehir’de İslâm düşüncesinin belli bir istikrara kavuşmasında, İslâm’ın ve Hanefiliğin Türkler arasında yayılmasında önemli görev yapmış ve bu etkisi zaman içinde artarak devam etmiştir. Mâtürîdî’yi bir ekol sahibi olarak benimseyen ve Kelama dair görüşlerini merkeze alarak *Kitâbü’t-Tevhid*’den sonra ikinci kaynak sayılan *Tebssiratü’l-edille*’yi telif eden âlim Ebü’l-Muîn en-Nesefî 438 (1047) olmuş, Nesefî ile birlikte Mâtürîdîlik bir Kelam akımı olarak tarihteki yerini almıştır.”³⁷

Sonuç

Meselenin bir de günümüze yansıyan tarafı bulunmaktadır. Mâtürîdîlik acaba günümüzde nasıl yaşanmalı veya aynan yaşanmalı mı? Bir örnekle anlatıp bitirmek istiyorum;

%70 Şii, %30 Sünnî olan bir bölge olan Azerbaycan’da Sünnîlik adeta selefilik içinde eriyor. Bu coğrafyada dini aşırılık Selefilik ve karşıtı olan Şiilik olarak hızla ilerliyor. Buna karşılık devlet paniklemiş durumda. Olayları iyi gözleyemeyen ve Sovyet döneminde yetişmiş kişilerin hakim olduğu bürokrasi, bu sebeple aşırılığı önlemek adına çok yanlış adımlar atabiliyor. Dinsiz yaşamayacağını anlasalar da, methodsuzluk çok yanlış adımlara ve problemin kronikleşmesine sebep olacak şekilde ilerliyor. Toplumdaki Şii-Selefi şeklindeki koyu ayrım, dış mihrakların ülkeyi karıştırması için kolay bir sebep olarak duruyor.

36 Bekir Topaloğlu, *Kitâbü’t-Tevhid Tercümesi*, İstanbul 2014, XIV, XVIII.

37 bk. Özen, “Mâtürîdî”, *DİA*.

Esasen burada Azerbaycan toplumunu karıştırmaya hazır malıyanmanın yavaş yavaş gerçekleştirilmek istendiği anlaşılıyor. Yani büyük devletler istedikleri anda burayı karıştıracaklar. Bir tarafta şii çoğunluk bir tarafta Sünnî iken Selefilige kayan azınlık. Yönetim ise çaresiz kitap yasaklamak ve cami kapatmakla uğraşarak çözüm bulmaya çalışıyor. Hâlbuki bunlar geçmiş yüzyılın yöntemleriydi. İnternet çağında bu yöntemlerle başarılı olamazsınız. Kapıdan kovalarken bacadan girerler. Bu uygulamalar devletin sıkıntılara karşı çözüm üretmediğinin göstergesi olmalı.³⁸

Şimdi soru şu; Azerbaycan devleti ne yapmalı? Bizim teklifimiz ne olmalı? Hicrî 330'larda yaşamış Mâtürîdî'nin kendi koşullarında ürettiği Mâtürîdiliđi mi önereceğiz? Yoksa çağımıza uygun koşul ve şartları düşünerek yeni parametreler üretip bunları mı tavsiye edeceğiz? Ben ikinci şıkkı tercih ediyorum ve bunun gerekliliğini belirtiyorum.³⁹

38 Mehmet Azimli, *Benim Gözümle -Coğrafyalar-*, İstanbul 2015, 59.

39 Mehmet Azimli, *Kelam Çalıştayı*, Ankara 2016.